

KARTEZYEN DİLBİLİM
AKILCI DÜŞÜNCENİN TARİHİNDE BİR SAYFA

NOAM CHOMSKY

ÇEVİREN
AYŞE SİRMA YALÇINDAĞ

NOAM CHOMSKY

ABD’li dilbilimci, felsefeci, toplum eleştirmeni ve siyasi eylemci. ABD’nin Pensilvanya eyaletinin Philadelphia şehrinde doğdu (1928). Pensilvanya Üniversitesi’nde Arapça, İbranca eğitimi aldı (1945) ve lisans eğitimini burada tamamladı. Felsefeye ve matematiğe ilgisi ve dönemin ünlü isimlerinden dilbilimci Zellig Harris ve onun yapısal dilbilim kuramıyla tanışması Chomsky’nin dilbilim alanında önce yüksek lisans (1951), ardından doktora derecesi almasına (1955) vesile oldu. Aynı yıl Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde (MIT) araştırmacı olarak çalışmaya başladı. İnsan dilinin evrensel yapılarını açığa çıkarma çabaları doğrultusunda geliştirdiği “üretici-dönüşümsel dilbilgisi” kuramı ve “Chomsky Hiyerarşisi” ile modern dilbilimin kurucularından sayılan Noam Chomsky, başta ABD’nin müdahaleci dış siyasetine, saldırganlığına ve hegemonyasına karşı sergilediği yüksek sesli muhalefetle dünyanın dört bir yanında modern sol düşünceci ve özgürlükçü sosyalizmin kanaat önderlerinden biri hâline de geldi. Başlıca eserleri: *Medyayı Dizginlemek* (2022), *Rızanın İmalatı* (2021), *Korsanlar ve İmparatorlar: Eskiler ve Yeniler: Gerçek Dünyada Uluslararası Terörizm* (2018), *Dil ve Zihin* (2011 [2001]), *Doğa ve Dil Üzerine* (2010), *Bilgi Sorunları ve Dil-Managua Dersleri* (2009), *Dil ve Sorumluluk* (2002), *Amerikan Müdahaleciliği* (2001), *ABD Terörü* (1991).

AYŞE SIRMA YALÇINDAĞ

İzmir Amerikan Lisesi mezunudur. Bilkent Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümünden lisans derecesine, Dokuz Eylül Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümünden yüksek lisans derecesine ve Yıldız Teknik Üniversitesi Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim Bölümünden doktora derecesine sahiptir. 2008 yılından beri çevirmenlik yapmaktadır. İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü öğretim üyesidir.

Başlıca çevirileri: Osho, *Bilgelik Kitabı 1 ve 2* (2015); Osho, *Ben Kapıdayım* (2015); Osho, *Ben Kapıyım* (2013); Osho, *Tantra: En Yüksek Bilgelik* (2013); Rosario Gomez A., *Ruhu Olan Öyküler* (2012).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	13
I	
DİL KULLANIMININ YARATICI YÖNÜ	17
2	
DERİN YAPI VE YÜZEY YAPI	60
3	
DİLBİLİMDE BETİMLEME VE AÇIKLAMA	89
4	
DİL EDİNİMİ VE KULLANIMI	99
ÖZET	116
KAYNAKÇA	118
DİZİN	130

GİRİŞ

Whitehead'ın yukarıda aktardığımız çok alıntılanmış görüşü, modern dönemde dilbilimin tarihinin tartışılması için bize yararlı bir arka plan sunuyor. Dil yapısı kuramına uygulandığı şekliyle Whitehead'ın değerlendirmesi, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başları için oldukça isabetlidir. Fakat modern dilbilim özbilinçli bir şekilde kendini geleneksel dilbilim kuramından ayırmış ve tamamen yeni ve bağımsız bir dil kuramı oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla eski bir Avrupa geleneğinin dilbilim kuramına yapılan katkılar, daha önceki dilbilimsel çalışmaların yolunu açan sorunlara ve o çalışmaların ulaştığı içgörülere açık olmayan bir entelektüel çevrede çok farklı konularla meşgul olan meslekten dilbilimcilerin ilgisini fazla çekmemiştir. Nitekim söz konusu eski girişimlerin yaptığı katkılar bugün büyük ölçüde bilinmezdir veya açıktan küçümsenmektedir. Dilbilimin tarihi hakkında var olan birkaç modern çalışma ise genellikle “19. yüzyıldan önce bu konuda söylenmiş her şey –henüz dilbilimsel bir niteliğe kavuşmadığı için– birkaç satırla anlatılabilir”¹ şeklinde ifade edilebilecek bir tavrı benimsemiştir. Son yıllarda, o zamandan beri nadir olarak ilgilenilse de aslında 17, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında ciddi ve verimli bir şekilde çalışılan sorulara ilgi, dikkate değer oranda yeniden artmıştır. Dahası, klasik kaygılara bu dönüş, o dönem –aşağıda izah edeceğim nedenlerle

¹ M. Grammont, *Revue des langues romanes* 60 (1915), s. 439. Aktaran G. Harnois, “Les théories du langage en France de 1660 à 1821,” *Études françaises* 17 (1929). Harnois, daha önceki dilbilimin “bilim” ismini pek hak etmediğini ve “daha dilbilim olmadan dilbilimin tarihi” ile uğraşmaya başladığını söyleyerek esas itibarıyla aynı fikirdedir. Benzer görüşler yaygın şekilde seslendirilmiştir.

“Kartezyen dilbilim” diye adlandıracağım dönem– içinde çok iyi anlaşılmiş noktaların çoğunun yeniden keşfedilmesine yol açmıştır.

Kartezyen dilbilim ile bazı çağdaş gelişmeler arasındaki koşutluklar üzerine titiz bir çalışma yapmak çeşitli açılardan faydalı olabilir. Bunların tam bir açıklamasını yapmak bu denemenin kapsamının dışında kalıyor ve böyle bir açıklama yapmaya çalışmak, dilbilim tarihinin içinde bulunduğu üzücü durum (kısmen, modern döneme damga vuran önceki çalışmaların küçümsenmesinin bir sonucu olarak) göz önüne alındığında zamansız olacaktır. Ben burada kendimi daha mütevazı bir girişimle sınırlandıracam: Kartezyen dilbilimin bazı önde gelen görüşlerinin, bunları açıklığa kavuşturmaya veya geliştirmeye çalışan günümüz çalışmaları ile ilişkilerini açıkça çözümlemeden, giriş niteliğinde ve parçalar hâlinde olacak bir taslağı çizeceğim. “Üretici dilbilgisi” denen dilbilgisi içindeki güncel çalışmalara aşına olan okur bu bağlantıları kendi kurmakta zorluk çekmeyecektir.² Fakat güncel ilgilere ait sorular bu taslağın genel biçimini belirleyecektir; yani Kartezyen dilbilimi kendini gördüğü şekilde tasvir etmeye çalışmayacağım,³ yeni çalışmalarda bağımsız bir şekilde tek-

² “Üretici dilbilgisi” ile konuşmacı-dinleyicinin, sözün üretimindeki ve algılanmasındaki (anlaşılmasındaki) gerçek performansın altında yatan örtük yetinin bir betimlemesini kastediyorum. İdeal olarak, üretici bir dilbilgisi sınırsız bir aralıkta sessel ve anlamsal temsillerin bir eşlemesini tanımlar; böylece, gerçek performansı belirlemek için örtük yeti ile bir araya gelen pek çok etkeni soyutlayarak konuşmacı-dinleyicinin sözceleri nasıl yorumladığı ile ilgili bir varsayım oluşturur. Yakın zamanlı tartışmalar için bkz. Katz ve Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* (Cambridge: M.I.T. Press, 1964); Chomsky, *Current Issues in Linguistic Theory* (The Hague: Mouton, 1964); *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge: M.I.T. Press, 1965).

³ “Kartezyen dilbilim” olarak adlandıracağım şeye çeşitli şekilde katkı yapanların hepsinin kendilerini tek bir “geleneği” oluşturur gördüğü düşünülmemelidir. “Kartezyen dilbilim” kurgusuyla, Port-Royal *Grammaire générale et raisonnée*’den (1660) gelişen “evrensel” veya “felsefi dilbilgisi” geleneğinde, romantik dönem boyunca ve bunun hemen akabinde gelişen genel dilbilimde ve ikisi için kısmen bir arka plan oluşturan akılcı zihin felsefesinde ortaya çıkan fikir ve ilgi gruplaşmasını nitelemek istiyorum. Evrensel dilbilgisinin Kartezyen temelli olduğu beylik bir laftur; örneğin Sainte-Beuve, Port-Royal dilbilgisi ku-

rar ortaya çıkan fikirlerin gelişimi üzerinde yoğunlaşacağım. Başlıca amacım sadece üretici dilbilgisi ve bunun etkileriyle ilgili çalışma yapanların dikkatine, bu kişilerin ilgilerinde ve sorunlarında etkisi olan ve genellikle onların ulaştıkları belirli sonuçları öngörmüş, az bilinen çalışmaları sunmaktır.

Bu bir tür bileşik tasvir olacak. Metinlerinden hareketle burada ana hatları sunulacak bütün görüşlere sahip olduğu gösterilebilecek tek bir kişi yok. Belki buna en çok yaklaşan kişi, birbirine zıt akılcı ve romantik akımlarının kavşağında duran ve bu gelişmelerin hem doruk noktası hem de sonu olan Humboldt'tur. Dahası, dilbilim kuramındaki gelişmeler için "Kartezyen dilbilim" terimini kullanmanın uygun olup olmadığı da çeşitli açılardan sorgulanabilir. Birincisi, burada ele alacağımız gelişmelerin kökleri [Kartezyen dilbilimden] daha önceki dilbilimsel çalışmalara kadar uzanmaktadır. İkincisi, bu çalışmalara en etkin şekilde katkıda bulunanlardan bazıları kesinlikle Kartezyen öğretiyeye karşı çıkaracak isimlerdi (bkz. 3. not). Üçüncüsü, Descartes'ın kendisi de dil üzerinde fazla durmamıştır ve onun bu konu hakkında var olan az sayıdaki saptaması da muhtelif şekillerde yorumlanmıştır. Bütün bu itirazların bir ağırlığı vardır. Yine de burada ele alacağımız

ramına "Descartes'ın kendisinin geliştirmedeği bir Kartezyenci dal" olarak atıf yapmaktadır (*Port-Royal*, c. III, 1860, s. 539). Romantik dönemin genel dilbiliminin bu karmaşık şeyle ilişkisi daha az aşikârdır ama ben yine de bazı merkezî özelliklerinin (ve ayrıca bana en değerli katkısı olarak görünenler) Kartezyen öncülleri ile ilişkilendirilebileceğini göstermeye çalışacağım. Bu çerçevede dilin ve zihnin romantik kuramlarını tartışmak için bu kuramların başka önemli ve kendine özgü yönlerini dışarıda bırakmak zorunda kalıyorum; örneğin Kartezyen düzeneğe (doğru veya yanlış olarak) tepki olarak görülen organizmacılık. Genel olarak, buradaki kaygımın bazı fikirlerin veya öğretilerin nakli değil bunların içeriği ve nihayetinde çağdaş önemi olduğu anlaşılmalıdır.

Bu türden bir çalışma "deneyci dilbilim" olarak adlandırılabilir olan ve hem modern yapısal ve sınıflandırmacı dilbilim hem de modern psikoloji ve felsefe tarafından örneklenen bir öğretiler ve varsayımlar kümesi ile karşılaştırılabilir şekilde Kartezyen dilbilimin daha genel bir araştırmasının bir kısmı olarak fayda sağlayacak şekilde geliştirilebilir. Fakat bu ayrımı burada daha geniş ve daha açık olarak geliştirmeye çalışmayacağım

dönemde belirli bir zihin kuramıyla⁴ bağlantılı olarak dilin doğası hakkında geliştirilmiş fikirlerin ve ulaşılmış sonuçların birbiriyle tutarlı ve verimli bir bütünce oluşturduğu ve bu gelişmenin Kartezyen devrimin doğal bir sonucu olarak görülebileceği kanısında olduğumu belirtmeliyim. Her halükârda, terimin tamamen isabetli bir tercih olup olmaması burada çok da önemli değil. Önemli olan, modernlikten önce biriken “fikirler sermayesi”nin [*capital of ideas*] doğasını eksiksiz biçimde belirlemek ve bu katkının çağımızdaki önemini değerlendirip dil hakkında yapılan çalışmaları ilerletmek için bunu kullanmanın yollarını bulmaktır.

⁴ Burada dilbilim, felsefe ve psikolojinin çeşitliliğinden önceki bir dönemden bahsettiğimiz akılda tutulmalıdır. Bu disiplinlerin her birinin kendini diğerlerinden gelecek bir kirlenmeden “kurtarma” ısrarı son derece modern bir olgudur. Üretici dilbilgisindeki güncel çalışmalar yine de bu durumda, başka çalışmalar arasında dilbilimin yeri açısından daha eski bir bakış açısına döner.